

Recenzija, prikaz knjige, kritika/1.19

Marjeta Stres

MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ: LJUDSKO IN UMETNO – DVA OBRAZA USTVARJALNOSTI. LJUBLJANA: ZALOŽBA ZRC (FOLKLORISTIKA), 2003.

V zbirki Folkloristika je pri Založbi ZRC SAZU izšla temeljita in izčrpna monografija Marjetke Golež Kaučič *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnosti*. Avtorica na 329 straneh interdisciplinarno povezuje folkloristiko in literarno teorijo. Posveča se folklori, ki se stika z literarnim ustvarjanjem, in literarnemu ustvarjanju, ki se stika s folkloro, predvsem sodobni slovenski poeziji.

Avtorica že v predgovoru pojasni, da na svet in fenomene nikoli ne gleda enoznačno, ampak jih vedno primerja in povezuje. Tako tudi ljudsko, obravnavano v knjigi, ni opazovano kot samostojen pojav, ampak je povezan z literarnimi študijami. Monografija je namreč v precejšnji meri osnovana na teoriji intertekstualnosti, saj ta omogoča videti sovplivanje med posamezno ljudsko in umetno pesmijo, pa tudi med obema poetičnima sistemoma.

V uvodu spoznamo ljudsko in umetno kot dva ustvarjalna toka, ki sta se venomer prepletala, se razhajala in se prežemala. Avtorica v pričujočem delu želi poiskati stičišča ljudskega in umetnega v literarnih delih, obenem pa opozoriti na različne poti nastajanja, razvoja in spreminjanja folklorne in literature. Vse do pozne romantike je namreč v slovenski literaturi prevladoval posnemovalni (trpni) tip približevanja ljudskemu, ki se je izražal v tesnem vsebinskem in formalnem približevanju ljudski poetiki, kasneje pa se je uveljavil tvorni tip z uporabo posameznih sestavin in transformacijo z dodajanjem novih pomenov in idejnih struktur. Trpno razmerje temelji na podobnosti formalnih in vsebinskih elementov ljudskih struktur, nasprotno pa tvorno razmerje do ljudskega sestavine folklorne posnema in z njimi gradi formalno ali pomensko strukturo svoje stvaritve, folklorno strukturo samo pa ruši. Poleg namerane knjige in tujih raziskovalcev, ki so pomembno prispevali k obravnavani temi, so v uvodu predstavljeni tudi osnovni pojmi medbesedilnosti, kar je še posebej dobrodošlo za bralce, ki jim teorija medbesedilnosti ni domača.

Delo je razdeljeno na osem poglavij, v prvem so predstavljene razlike in podobnosti med ljudskim in umetnim v sinhronem smislu, v drugem pa so prikazana trpno-tvorna razmerja med ljudskim in umetnim od razsvetljenstva do sodobnosti. Ljudska pesem je sestavljena iz besedila in melodije ter ritma in prav ta dvomedialnost v primerjavi z enomedialnostjo umetne pesmi,

ki je predvsem besedna umetnina, temeljno določa razmerje med ljudskim in umetnim pesništvo. Raziskovanje ljudske pesmi poteka na treh ravneh: tekst (besedilo), tekstura (melodija) in kontekst (splet vseh dejavnikov ob izvedbi), ob tem pa ne smemo zanemariti še četrtega elementa – ustvarjalca (poustvarjalca), medtem ko je umetna pesem besedna umetnina, pri kateri je kontekst zunaj samega pesniškega dela. Temeljna razlika v procesu nastanka ljudske pesmi v nasprotju z umetno je način izvajanja in širjenja s pomočjo lahko zapomljivih formul, ponavljanj in skupno z melodijo. Ljudska pesem je neločljivo povezana z življenjem ljudi, umetna poezija pa nastaja individualno, zato je vloga umetne pesmi predvsem estetska, pri ljudski pesmi pa je družbena funkcija pred estetsko. Za ljudsko pesem so konvencije in vpetost v tradicijo del njene narave, umetni pesnik pa od tradicije teži k inovaciji in izvirnosti. Zanimivo je, da ima umetna pesem do tradicije odnos identifikacije in negacije, ljudsko pesništvo, ki je v osnovnem bistvu tradicionalno, pa do tradicije ne vzpostavlja odnosa.

V razsvetljenstvu je prihajalo do odkrivanja ljudskega, pa tudi prehajanja ljudskega v umetno z minimalnimi transformacijami ljudskega načina izražanja in vsebine. V 19. stoletju so umetne pesnike spodbujale k navezovanju na ljudsko pesništvo domoljubnost in relativna domačnost tem in ljudskega stila, saj je bila prav ljudska pesem pristen izraz narodove identitete. Za začetek Prešernovega ustvarjanja je značilno zavestno približevanje folklori, za konec pa zavestno oddaljevanje in nezavedno približevanje. Prešeren je duhovno blizu in hkrati daleč stilnemu in vsebinskemu sistemu ljudske pesmi. Obdobje od romantike k realizmu je ilustrativno obdobje trpnega posnemanja ljudske pesmi v vseh njenih značilnostih, transformacije so minimalne in delne, z redkimi celostnimi individualnimi preobrazbami motivov, vendar pa je opozicija umetne pesmi do ljudske kar nekajkrat dejavna. Ustvarjalci slovenske moderne so bodisi nakazovali trdno navezanost na ljudsko izročilo bodisi so se od njega najradikalneje odmaknili. Govorico in vsebine ljudske pesmi so v svoja dela vnašali na afirmativni način, a tudi v distančni razdalji, ki omogoča tudi zanikanje ali vsaj ironijo, polemiko in estetsko poigravanje z ljudskimi prvini.

Tretje poglavje prikazuje ponarodelo pesem in začetke, utemeljitev in značilnosti ponarodevanja. Ponarodela je tista

pesem, ki je iz poetike umetne pesmi prešla v ljudsko, pri čemer je prišlo do spoja estetike kot primarnega elementa umetne poezije ter funkcije kot poglavitnega elementa ljudske pesmi. Pri razkrivanju vprašanja ponarodelosti neke pesmi sta najpomembnejša elementa melodija in variantnost, saj šele ta dva elementa lahko neko umetno pesem preneseta v poetiko ljudske pesmi. Proces ponarodevanja Golež Kaučičeva predstavi na primerih Lenčice Simona Jenka in Njega ni Simona Gregorčiča v primerjavi z njenimi ljudskimi variantami Rože je na vrtu plela.

Četrto poglavje odpira osrednji del raziskave, ki temelji na preučevanju medbesedilnosti v ljudski pesmi, med ljudsko predlogo in umetno stvaritvijo, in raziskovanju medbesedilnih nizov. Interdisciplinarni sklop poskuša dati odgovore na vprašanja zakaj, kdaj in kako sodobni ustvarjalci iščejo odnosnice (motive, teme, idejne drobce, ritmične elemente ipd.) v ljudski pesmi in kako lahko organizem sodobne pesmi, ki vsebuje delce ljudske pesmi in ustvarjalčeve lastne ideje in preobrazbo motiva, ostane sam v sebi imanenten in hkrati postane aktualen in izviren.

Intertekstualna navezava umetnega na ljudsko pesem v sodobni poeziji je dvojna: medbesedilna – skozi branje zbirk ljudskih pesmi, in intermedialna – skozi poslušanje ljudske pesmi. Ljudska pesem je v svoji variantnosti izrazito intertekstualna in intermedialna, vendar je naključna in ne vzpostavlja posebnega polemičnega odnosa do vsebovanega drugotnega besedila. Spomin je pevcu narekoval določene asociacije (najbrž zaradi podobnega ritma), ki so nato privedle do sestavljenega besedila, to pa je moralo biti ritmično ali melodično in tudi vsebinsko podobno. Bolj izrazito medbesedilna pa je tista besedna ustvarjalnost, ki ima v svojih literarnih prostorih krepko povezavo z ljudskimi predlogami.

Praktičen prikaz zapisanega predstavlja obravnava medbesedilnih nizov. Ti so zaporedje besedil s skupno temo, ki se na različne vsebinsko-formalne in muzikalne načine razvrščajo skozi časovna obdobja in časovne sloge ter pomenijo kanonizirano tradicijo v kulturi. Najprej so predstavljeni krepki medbesedilni nizi, katerih osnovno jedro živi skozi različna časovna obdobja in literarne stile. Tako se pred nami zariše lik Lenore oziroma ljudska pesem *Mrtvec pride po ljubico*, ki ima poleg predloge, sestavljene iz ljudske pesmi, Prešernove prepesnitve in ponarodele pesmi, še osem metatekstov, od S. Jenka do M. Vincentiča. Lepa Vida se pojavi v kar 34 pesniških realizacijah. Pesnikom so nudile bogato zemljo za novo pesniško rast tudi ljudske pesmi, kolednice in pripovedke o kralju Matjažu (obravnavanih je 18 metatekstov, od F. Prešerna do J. Oswalda) ter zelenem Juriju (enajst obravnavanih metatekstov, od J. Murna do S. Makarovič). Sledi obravnava šibkih nizov, ki so samo v območju sodobne poezije. Med njimi srečamo Pegama in Lambergarja, Ribo Faroniko, godca pred peklom in galjota, kot so jih iz 'ljudskega koša' vzeli in oblikovali G. Strniša, V. Taufer, J. Snoj, J. Menart, S. Makarovič, I. Geister – Plamen, M. Vincentič in drugi.

V naslednjem poglavju so predstavljena razmerja in odnosnice med ljudsko pesmijo in sodobno slovensko poezijo. Ljudske

odnosnice v sodobni poeziji razdelimo na tiste, ki merijo na kod ljudskega pesništva (langue) (citati struktur, stilizacije), in tiste, ki merijo na kontekst konkretnih ljudskih pesmi (parole) (empirični citati, preoblikovani citati, aluzije). Z odnosnicami sodobni pesniki razširjajo svoj formalni in pomenski svet, z njimi dosežejo večjo bralčevo recepcijo pesmi in se vračajo h kolektivnemu in nacionalnemu. V sodobni pesmi, ki nosi v sebi preoblikovana sporočila preteklosti, se družijo tradicija, inovacija in vizija.

Avtorica časovno zameji obdobje stikanja ljudskega s sodobnim z letnicama 1958 in 2000. V tem obdobju loči dva vala ustvarjalcev, in sicer starejši val (vanj uvršča S. Makarovič, G. Strniša, V. Tauferja, D. Zajca, J. Snoja), ki je gradil svojo poetiko na premišljen način, s predznanjem o ljudski pesmi in s spominom na njene še žive izvedbe, ter mlajši val (M. Jesih, F. Zagoričnik, Š. Remic, B. Seliškar, V. Dolenc, D. Jensterle, M. Vincentič), ki ga glede na postopke vgrajevanja ljudskih odnosnic v svoje pesmi lahko razdelimo na tiste, pri katerih so poleg formalne navezave na ljudsko eksplicitno vidni motivi, teme in liki iz ljudske pesmi, in tiste, pri katerih so pogostejši ljudski stilemi, stilizacije struktur, individualna korespondenca in polemika z ljudsko pesmijo na način imitiranja verzniških obrazcev, zaklinjanj, zarotitev, kjer so aludirane vsebine in način izražanja ljudskega pesništva. V sodobni poeziji prevladuje transformativno načelo v pesniških postopkih, kar je generacija ustvarjalcev po šestdesetem letu dvajsetega stoletja uporabila za magično učinkovanje z elementi ljudskega pesništva in za vračanje k izviru pomena in besede.

V šestem in sedmem poglavju so predstavljeni temeljni odnosi med slovensko ljudsko pesmijo in sodobno slovensko poezijo v delih Svetlane Makarovič, Vena Tauferja in Gregorja Strniše. Pesmi Svetlane Makarovič se prepletajo s svetom folklorne, mitologije in ljudske pesmi, lahko jih beremo ali pojemo, v njih se ljudske prvine tako organsko združujejo z njenimi lastnimi mitološkimi in drugimi predstavami in razmišljanji, da so videti kot naravni podaljšek ljudskega pesništva v sodobnem svetu literature. Vendar pa ljudska pesem in ljudsko izročilo pri njej doživljata tudi transformacije, zanikanja in ironizacije. G. Strniša in V. Taufer sta v uporabi in preoblikovanju form in vsebin ljudske pesmi ubrala različni, celo nasprotni ustvarjalni poti, vendar ju je prav uporaba enakih motivov ali drugih ljudskih prvin pogosto duhovno povezala. Tauferjev postopek je Golež Kaučičeva poantirano opisala z raztrgaj in zlepi, Strnišev pa z združi in spremeni. Izčrpna študija posameznih zbirk in pesmi omenjenih pesnikov razkriva neverjetno zakladnico ljudske pesmi, ki je na raznolike načine rodovitna v delih sodobnih pesnikov.

Osmo poglavje prinaša zametek morebitne nove raziskave, in sicer o vlogi ljudske pesmi v proznem izročilu. Predstavljeno je ljudsko pesemsko izročilo v romanu Jožeta Snoja *Fuga v križu*, ki v tem delu dobi tako etnične kot etične razsežnosti. Sodobni pesniki in pisatelji namreč pogosto z odpiranjem možnih asociacij izražajo nove pomene z že znanimi, ustaljenimi semantičnimi polji.

V sintezah in pripisu se še potrdi avtoričina želja, da bi

združevala znanstvenost in artističnost, da bi ta dvojnost gledanja in doživljanja sveta prevevala tudi njeno znanstveno delo in pričujočo monografijo. To potrjuje tudi kar 60 strani priloge, ki prinaša besedila in prvo melodično vrstico pesmi, ki so v študiji obravnavana. Citatnost je nazorno označena, tako da bralec lahko sam najde vzporednice in podobnosti med pesmimi. Drugi pol tega pristopa pa je 16 strani seznama virov in literature. Knjigi je dodan angleški povzetek.

Izčrpno in nazorno delo prinaša tako teoretičen kot tudi praktičen prikaz aplikacije medbesedilnosti na odnos med ljudskim in umetnim slovstvom in tudi bralcem, ki niso podkovani v literarni teoriji, slikovito predstavi tesno povezanost med ljudsko in sodobno umetno pesmijo. Iz monografije namreč jasno odseva, da je eden izmed osnovnih umetniških kanonov sodobne slovenske poezije prav ljudska pesem ter da je postmoderna literarizacija ljudskega nov način življenja ljudske pesmi.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 25. 7. 2004

